

Radil Fətullayev

**BEYNƏLXALQ
MÜHASİBAT UÇOTUNUN
ƏSASLARI**

(Maliyyə uçotu)

Yeni nəşr

BAKI–2019

Radil Fətullayev

Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları (Maliyyə uçotu)

Yeni nəşr. Beynəlxalq uçot və hesabatı sərbəst şəkildə öyrənmək istəyənlər üçün vəsait.

Bakı, «Nurlar» Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, 2019. – 320 səh.

Elmi redaktor:

Vaqif Quliyev iqtisad elmləri namizədi, dosent

Məsləhətçi

redaktorlar: iqtisad elmləri namizədi, dosent

Aqil Eyvazov

Ruslan Atakişiyev iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru (PhD), İqtisadi Resursların Öyrənilməsi ictimai birliyinin sədri

Fərid Abbaslı, İbad İbadov, Ülviyyə Fətullayeva, Fatma Uğur İqtisadi Araşdırmalar və Tədris Mərkəzinin (İATM-in) ekspertləri

Rəyçilər:

Mehdi Babayev Bakı Hesabat Mərkəzinin direktoru, audit üzrə mütəxəssis

Xalid Kərimli iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru (PhD),

Abdulkərim Sadıqov Qarant Holdingin maliyyə müdiri, ACCA üzvü
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Mühasibat uçotu və audit” kafedrasının müəllimi

Kitabda müasir dövrdə tətbiq olunan beynəlxalq mühasibat uçotu və hesabatının formalaşması mərhələləri, GAAP və IFRS-in mahiyyəti, nəzəri-metodoloji əsasları, tətbiqi prinsipləri, müxtəlif təsərrüfat əməliyyatlarının hesablarda qeydiyyatı, informasiyanın maliyyə hesabatı formalarında əks etdirilməsi qaydaları, həmçinin maliyyə hesabatının informasiyası əsasında təhlilin aparılması metodikası və sair məsələlər qısaca nəzərdən keçirilmişdir.

ISBN: 978–9952–528–02–2

© «İqtisadi Araşdırmalar və Tədris Mərkəzi (İATM)», 2019

Diqqət! İqtisadi Araşdırmalar və Tədris Mərkəzinin rəsmi razılığı olmadan kitabın və ya onun hər hansı hissəsinin təkrar çapı, yayılması, elektron və ya mexaniki üsulla surətinin çıxarılması QADAĞANDIR, müəllif tərəfindən halallıq verilmir!

M Ü N D Ə R İ C A T

Ön söz.....	7-8
Giriş	9
Fəsil 1. Müəssisə və mühasibat uçotunun əsasları.....	10-35
1.1. Müəssisənin mahiyyəti, strukturu və formaları.....	10
1.2. Müəssisənin idarə edilməsində uçotun rolu	13
1.3. Uçot məlumatlarının daxili və xarici istifadəçiləri: Maliyyə və idarəetmə uçotu arasındakı fərqlər	16
1.4. Mühasibat uçotunun tarixi və məktəbləri.....	20
1.5. Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartlarının (MHBS-m) formalaşması və müasir dövrdə tənzimlənmə mexanizmləri.....	29
1.6. Mühasibat uçotunun əsas prinsipləri.....	31
1.7. Uçot siyasətinin mahiyyəti və formalaşdırılması	35
Fəsil 2. Əməliyyatların maliyyə bərabərliyində qeydiyyatı	36-56
2.1. Maliyyə bərabərliyinin mahiyyəti.....	36
2.2. Maliyyə bərabərliyinin tərkibinə daxil olan maddələrin izahı	38
2.3. Əməliyyatların mahiyyəti və təsnifləşdirilməsi	44
2.4. Aktivləri artıran əməliyyatların maliyyə bərabərliyində qeydiyyatı	48
2.5. Aktivləri azaldan əməliyyatların maliyyə bərabərliyində qeydiyyatı ..	51
2.6. Aktivlərin yerdəyişməsi ilə nəticələnən əməliyyatların maliyyə bərabərliyində qeydiyyatı.....	55
Fəsil 3. Hesablar planı və maliyyə hesabatı formaları ilə tanışlıq	57-84
3.1. Hesablar planının mahiyyəti, formaları və hesabların təsnifatı.....	57
3.2. Maliyyə hesabatı formaları haqqında ümumi anlayışlar	66
3.3. Balans hesabatı, onun məqsədi tərkib elementləri	70
3.4. Mənfəət və zərərlər haqqında hesabat (MZHH)	75
3.5. Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat (KDHH)	78
3.6. Maliyyə hesabatına izahlı qeydlər	83
Fəsil 4. Maliyyə hesabatı formalarının hazırlanması metodu və ikili yazılış texnikası	85-116
4.1. Maliyyə hesabatlarının hazırlanma mərhələləri	85
4.2. T-hesabda və jurnalda əməliyyatların qeydiyyatı	88
4.3. Baş kitablara qeydin aparılması	97
4.4. İlk sınaq balansının tərtib edilməsi	101
4.5. Düzəliş qeydləri və düzəliş olunmuş sınaq balansının hazırlanması..	102
4.6. Son qeydlər və son sınaq balansının tərtibi.....	104

- 4.7. Son maliyyə hesabatı formalarının hazırlanması 106
 4.8. Maliyyə hesabatının hazırlanmasına aid nümunə misal..... 107

Fəsil 5. Düzəliş qeydləri və müvəqqəti hesabların

bağlanması 117-131

- 5.1. Düzəliş qeydlərinin mahiyyəti və növləri 117
 5.2. Uzunmüddətli və qısamüddətli aktivlərə düzəliş qeydləri 118
 5.3. Debitor borcları üzrə düzəlişlər 119
 5.4. Əvvəlcədən ödəmələrə düzəlişlər..... 119
 5.5. Öhdəliklər (kreditor borclar) üzrə düzəliş qeydlərləri..... 120
 5.6. Müvəqqəti hesabların bağlanması və ya son qeydlər..... 122
 5.7. Düzəliş qeydlərinə aid praktiki tapşırıq 125

Fəsil 6. Ticarət əməliyyatlarının və malların uçotu..... 132-149

- 6.1. Ticarət əməliyyatlarının mahiyyəti və uçotu..... 132
 6.2. Ehtiyatların (inventory) mahiyyəti və təsnifatı 133
 6.3. MHBS 2 “Ehtiyatlar” 134
 6.4. Satılan malların xərclərinin hesablanması qaydası 135
 6.5. Ehtiyatların uçotu sistemləri..... 141
 6.6. Praktiki nümunələr (həlli ilə birgə) 145

Fəsil 7. Ehtiyatların (malların) maya dəyərini hesablanması

metodları 150-157

- 7.1. Ehtiyatların (malların) maya dəyəri nə üçün hesablanır?..... 150
 7.2. Ehtiyatların maya dəyərini hesablanmasının 4 metodu..... 151
 7.3. FIFO metodu ilə maya dəyərini hesablanması..... 152
 7.4. LIFO metodu ilə maya dəyərini hesablanması..... 154
 7.5. Orta maya dəyəri metodu ilə maya dəyərini hesablanması..... 155
 7.6. İnflyasiya şəraitində maya dəyərini hesablanması metodları..... 157

Fəsil 8. Debitor borclarının və ümitsiz borcların uçotu..... 158-173

- 8.1. Debitor borclarının mahiyyəti və növləri 158
 8.2. Debitor borclarının uçotu və nəzarət hesabları 160
 8.3. Ümitsiz və şübhəli borclar 162
 8.4. Ümitsiz borcların birbaşa silinmə metodu ilə uçotu..... 163
 8.5. Ümitsiz borcların ehtiyat metodu ilə qiymətləndirilməsi
 və uçotu..... 164
 8.6. Ümitsiz (şübhəli) borclar üzrə ehtiyatın qiymətləndirilməsi
 metodları 167
 8.7. Ümitsiz borcların bərpa edilməsinin uçotu 170

Fəsil 9. Qiymətləndirilmiş öhdəliklərin uçotu**və hesabatda əksi 174-180**

- 9.1. Qiymətləndirilmiş öhdəliklərin, şərti öhdəliklərin və şərti aktivlərin mahiyyəti 174
- 9.2. Qiymətləndirilmiş öhdəliklərin tanınması və uçotu 175
- 9.3. Zəmanətin mahiyyəti, müəyyən edilməsi və uçotu 177

Fəsil 10. Kreditor borclarının və digər öhdəliklərin uçotu 181-190

- 10.1. Öhdəliklərin mahiyyəti və növləri 181
- 10.2. Kreditor borclarının mahiyyəti və uçotu 183
- 10.3. Tikinti müqavilələri üzrə kreditor borclarının uçotu 184
- 10.4. İcarə müqavilələri üzrə kreditor borclarının uçotu və hesabatda əksi. 185
- 10.5. Gələcək dövrün gəlirlərinin və avansların uçotu 187
- 10.6. Vergi və sair məcburi ödənişlərin uçotu və hesabatda əks etdirilməsi 188

Fəsil 11. Torpaq, tikili və avadanlıqların (TTA-nın)**uçotu və hesabatda əksi 191-213**

- 11.1. Uzunmüddətli aktivlərin mahiyyəti, təsnifatı və amortizasiyası.. 191
- 11.2. TTA-nın ilkin dəyərinin müəyyən edilməsi və uçotu 195
- 11.3. TTA üzrə məsrəflərin kapitalaşdırılması 197
- 11.4. TTA-nın amortizasiyasının uçotu 199
- 11.5. TTA-nın balansdan silinməsinin uçotu və hesabatda əks etdirilməsi . 200
- 11.6. TTA-nın amortizasiyasının hesablanması metodları 204
- 11.7. TTA-nın yenidən qiymətləndirilməsinin uçotu 209
- 11.8. TTA-nın təmiri ilə bağlı məsrəflərin uçotu 209
- 11.9. TTA-nın hərəkəti haqqında hesabatın hazırlanması 210

Fəsil 12. Qeyri-maddi aktivlərin və qudvilin uçotu 214-223

- 12.1. Qeyri-maddi aktivlərin mahiyyəti 214
- 12.2. Qudvilin mahiyyəti 216
- 12.3. Qudvilin hesablanması və uçotu 216
- 12.4. Qeyri-maddi aktivlərin (Qudvilin) yenidən qiymətləndirilməsi və uçotu 220
- 12.5. Tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri üzrə məsrəflər 221

Fəsil 13. İstehsal məsrəflərinin uçotu və hesabatda əks**etdirilməsi 224-2238**

- 13.1. Xərclərinin mahiyyəti və ümumi təsnifatı 224
- 13.2. İstehsalat məsrəflərinin strukturu və uçotu ilə bağlı bəzi mühasibat yazılışları 228
- 13.3. İstehsalat məsrəflərinin və məhsulun maya dəyərinin hesablanması bəzi düsturları 231

13.4. İstehsal məsrəflərinin uçotuna dair bəzi nümunələr.....	233
Fəsil 14. Valyuta məzənnələrinin uçotu və hesabatda əksi	239-248
14.1. Valyuta məzənnəsinin mahiyyəti və ilkin anlayışlar.....	239
14.2. Valyuta növlərinin uçotu hansı hesablarda aparılır?	241
14.3. Valyuta məzənnəsindən yaranan gəlir və xərclərin uçotu və hesabatda əks etdirilməsi	241
14.4. Dövrün sonunda xarici valyutaların dəyərləndirilməsi və spot məzənnə	243
14.5. Xarici valyuta ilə mal və xidmətlərin alışının və satışının uçotu	245
14.6. Xarici valyuta ilə avans ödənişlərinin uçotu	247
Fəsil 15. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat.....	249-269
15.1. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın (PVHHH) hazırlanması məqsədləri	249
15.2. PVHHH-nin strukturu	250
15.3. Mühasibat bərabərliyi və PVHHH-nin dolaylı metodla hazırlanması	252
15.4. Birbaşa metodla əməliyyat fəaliyyəti üzrə PVHH-nin hazırlanması	255
15.5. MHBS 7-də PVHHH-nin strukturu.....	263
15.6. PVHHH-nin hazırlanmasına aid praktiki nümunələr	265
Fəsil 16. Mənfəət vergisi və təxirə salınmış verginin uçotu.....	270-294
16.1. Vergi xərclərinin mahiyyəti	270
16.2. Mənfəətin mahiyyəti və növləri	272
16.3. Mənfəət vergisi necə hesablanır?	273
16.4. MHBS və MMUS-da mənfəət vergisi.....	274
16.5. Cari mənfəət vergisinin uçotu	275
16.6. Uçot mənfəəti və vergi tutulan mənfəət arasındakı fərqlər	278
16.7. Daimi fərqlərin mahiyyəti və uçotu	279
16.8. Müvəqqəti fərqlər və təxirə salınmış vergi	282
16.9. Təxirə salınmış mənfəət vergisinin uçotuna aid nümunələr.....	283
ƏLAVƏLƏR.....	295-316
Kommersiya təşkilatları üçün MMUS üzrə Hesablar planı	295
Beynəlxalq mühasibat uçotu və hesabatına dair terminoloji lüğət.....	307
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	317-319

*Göyü O (Allah) ucaltdı, tərəzini O qoydu!
Çəkiddə həddi aşmayın, tərəzini düz (ədalətlə) tutun, çəkini əskiltməyin!
Qurani-Kərim, Rəhman Surəsi, 7-9-cu ayə
Yerin yetişdirdiklərindən, insanların özlərindən və bilmədiklərindən
cütlər yaradan (Allah) pakdır, müqəddəsdir!
Qurani-Kərim, Yasin Surəsi, 36-cı ayə*

ÖN SÖZ

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra İnzibati amirlik sistemindən imtina edərək bazar iqtisadiyyatı inkişafı yolunu tutmuşdur. Bütün ölkədə təsərrüfat subyektlərinin yeni tələblərə uyğunlaşdırılması istiqamətlərində islahatlar aparılmağa başlamışdır. İqtisadi inkişafın müasir trendləri fonunda Mühəsibat uçotunun beynəlxalq sistemə harmonizasiyalaşdırılması zərurəti Azərbaycan hökuməti qarşısında mühüm vəzifələr formalaşdırmışdır. Bu baxımdan Sovet dövründə əsas qoyulmuş və keçid iqtisadiyyatı şəraitində də tətbiqi davam edən mühəsibat uçotunun aparılması qaydalarının mütərəqqi sistemə adaptasiyasının sürətləndirilməsi vacib məsələyə çevrilmişdir.

Uçot sahəsində inkişafın yeni mərhələsinə keçiddə 29 iyun 2004-cü ildə qəbul edilmiş “Mühəsibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Sonralar ölkəmizdə Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarının tətbiqi və bunun əsasında “Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarının” formalaşdırılması istiqamətində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən silsilə qərarlar və normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Bütün bunlar müəssisə və təşkilatların təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq hamısının Mühəsibat Uçotunun yeni standartlarına keçidinin sürətlənməsini tələb edirdi.

Yaranmış vəziyyətdən çıxış edərək İqtisadi Araşdırmalar və Tədris Mərkəzi ölkəmizdə bu sahədə maarifçiliyin aparılması zərurətini dərk edərək mühəsibat uçotuna dair kitablar nəşr etməyə başladı. Belə ki, İATM indiyə qədər “Beynəlxalq uçot və hesabatə giriş”, “Beynəlxalq mühəsibatlığa giriş”, “Mühəsibatlığa dair məsələlər toplusu”, “Beynəlxalq mühəsibat uçotunun əsasları üzrə məsələlər və testlər toplusu”, “Rəsmi mühəsibatlığa giriş” və Rəsmi mühəsibatlığın təşkili” adlı kitablar nəşr etmişdir. Hazırkı vəziyyətdə İATM ölkəmizdə mühəsibat uçotu sahəsində aparılan islahatları və bu sahəyə marağın artmasını nəzərə alaraq daha da asanlaşdırılmış “Beynəlxalq mühəsibat uçotunun əsasları” adlı kitabın nəşr olunması qərarına gəlmişdir.

“Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları” kitabı “Beynəlxalq mühasibatlığa giriş” kitabının daha da təkmilləşdirilmiş versiyasıdır.

Sizə təqdim olunan bu kitab özündə nəzəriyyə və praktikanın qarşılıqlı əlaqəsini birləşdirir. Bu baxımdan kitabdan düzgün istifadə etdiyiniz təqdirdə sizdə müstəqil şəkildə maliyyə hesabatlarını hazırlamaq bacarığı formalaşacaqdır. Ona görə də nəşrdən səmərəli şəkildə yararlanmaq üçün bu kitab əsasında hazırlanmış “Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları üzrə məsələlər və testlər toplusu” kitabı ilə paralel şəkildə oxumağınızı və mövzulara uyğun oradakı çalışmaları etməyi tövsiyə edirik.

Kitabın fərqli cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, mühasibat uçotu sahəsində baş verən yeniliklər və dəyişikliklər nəzərə alınaraq praktiki misallarla öz əksini tapmışdır. Bu qəbildən kitabda Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 4 may 2018-ci ildə təsdiq etdiyi “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Qanununda göstərilən müddəaların tələblərindən irəli gələn məsələlər nəzərə alınmış peşəkar mühasiblərin hazırlığı üzrə bir sıra aspektlər təzahür etmişdir.

Müəllif yüksək fədakarlıq göstərməklə misallarda asan başadüşülən formalardan istifadə etmişdir.

Hesab edirik ki, bu kitabdan istifadə edən hər bir oxucu xüsusi ilə də maliyyə, mühasibat uçotu sahəsində təhsil alanlar, müxtəlif müəssisələrdə mühasib kimi çalışanlar özlərini təkmilləşdirmək imkanını qazanacaqlar.

Fürsətdən istifadə edərək kitabın ərsəyə gəlməsində əziyyəti keçən hər kəsə: müəlliflərə, məsələləri hazırlayanlara, yazanlara, həll edənlərə və s. dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

i.f.d. Ruslan Atakişiyev
İqtisadi Araşdırmalar və Tədris
Mərkəzinin (İATM-in) prezidenti

GİRİŞ

Kitab maliyyə, mühasibat uçotu, audit, konsaltinq sahəsində çalışan, tədris edən və bu sahə ilə maraqlanan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin siz kitabdan həm müstəqil öyrənmə zamanı həm də tədrisdə dərs vəsaiti kimi istifadə edə bilərsiniz.

“Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları” kitabı 16 fəsildən ibarətdir. Kitaba Maliyyə uçotu üzrə 14, Vergi uçotuna dair 1 və İdarəetmə uçotuna aid 1 fəsil daxildir. Mövzular nəzəri və praktiki baxımından işlənmişdir. Kitabın nəzəri hissəsində maliyyə, idarəetmə və vergi uçotunun mahiyyəti, metodları, müxəbirləşmələri, uçot qaydaları aşılannmışdır. Mövzular üzrə praktiki nümunələr kommersiya təşkilatlarının təcrübəsi əsasında hazırlanmışdır. Ümumiyyətlə götürdükdə isə kitabın nəzəri hissəsi kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatları üçün ümumi qəbul edilmiş prinsiplər əsasında şərh olunub.

Kitabın sonunda Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış müqayisəli “Kommersiya Təşkilatları üçün Yeni Hesablar Planı” və terminoloji lüğət verilmişdir.

Kitabla sərbəst şəkildə hazırlaşan şəxslərə məsləhət bilərdik ki, paralel olaraq bu nəşr əsasında hazırlanmış **“Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları üzrə məsələlər və testlər toplusu”** kitabını da əldə etsinlər.

Kitabda verilmiş nümunələrdə hesab nömrələrindən demək olar ki, istifadə olunmamışdır. Yalnız vergi və istehsal məsrəfləri bölmələrində müəyyən qədər istifadə olunmuşdur. Bunun səbəbi hesab nömrələrinin hər zaman dəyişmə ehtimalının olması, hesabın orijinal adlarının isə heç zaman dəyişməməsi ilə əlaqədardır.

Kitab yeni uçot və hesabat sistemini öz işində tətbiq etmək istəyənlər üçün əla bir vasitə ola bilər. Fikrimizcə, kitabı yaxşı mənimsəyən hər bir tələbə, oxucu və ya dinləyici beynəlxalq səviyyədə tanınan ACCA, CIMA və CIPFA kimi təşkilatların sertifikatlarını daha asan əldə edə bilər. Kitab həmçinin mühasibatlıq sahəsində yerli sertifikatların əldə olunması üçün də yaxşı vasitədir.

Kitabın hazırlanması prosesində “Bakı Hesabat Mərkəzinin” direktoru, audit üzrə mütəxəssis Mehdi Babayevlə və digər adları çəkilməyən ekspertlər və İATM-in tələbələri ilə fikir mübadiləsi aparılmış və onların məsləhətləri əsasında mövzulara düzəlişlər olunmuşdur. Buna görə də əməyi keçən hər kəsə İATM tərəfindən dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

Sonda xahiş edirik ki, kitabda qüsurlar aşkarladığınız zaman çəkinmədən dərhal bizə bildirin. Həmin təkliflərinizi inşaAllah kitabın növbəti nəşrlərində nəzərə alacağıq.

Əlaqə telefonları: 012 480 28 45, 055 767 90 85, 070 203 07 85

E-mail: radilfatullayev@gmail.com

Müəllifdən

Radil Fətullayev

**BEYNƏLXALQ
MÜHASİBAT UÇOTUNUN
ƏSASLARI**

(Maliyyə uçotu)

Yeni nəşr

Bədii redaktor
FƏXRİ VƏLİYEV

Çapa imzalanmışdır: 19.03.2019.

Ölçü: 70x100 1/16. Çap vərəqi: 20,0. Sifariş: 047/19. Say: 500 ədəd.

NURLAR
NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA
MƏRKƏZİ

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az